

BİOLOGİYANIN TƏDRİSİ METODİKASI
МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ БИОЛОГИИ
METHODS OF TEACHING BIOLOGY

UOT 372.857

Rauf Lütfəli oğlu Sultanov

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin professoru,

biologiya elmləri doktoru

<https://orcid.org/0000-00002-8934-3055>

[https://doi.org/10.69682/azrt.2024.91\(2\).148-151](https://doi.org/10.69682/azrt.2024.91(2).148-151)

X SINIFLƏRİN BİOLOGİYA DƏRSLƏRİNDƏ VALEOLOJİ BİLİKLƏRİN
ÖYRƏNİLMƏ İMKANLARI

Рауф Лютфали оглы Султанов

доктор наук по биологии,

профессор кафедры биологии и технологии ее преподавания Азербайджанского Государственного Педагогического Университета

ВОЗМОЖНОСТИ ИЗУЧЕНИЯ ВАЛЕОЛОГИЧЕСКИХ ЗНАНИЙ НА УРОКАХ
БИОЛОГИИ X КЛАССА

Rauf Lutfali Sultanov

professor at the Azerbaijan State Pedagogical University

doctor of biological sciences

OPPORTUNITIES FOR STUDYING VALEOLOGICAL KNOWLEDGE IN BIOLOGY
LESSONS OF X CLASS

Xülasə. İnsanın sağlam, gümrəh və xoşbəxt yaşamasının əsas şərtlərindən biri valeoloji biliklərə yiyələnməkdir. Bütün insanlar peşəsindən asılı olmayaraq öz sağlamlığını qorumaq üçün onların valeoloji bilikləri əldə etməsi zəruridir. Məqalədə məktəb valeologiyası ilə əlaqədar onuncu siniflərdə bakteriyaların, göbələklərin, parazit qurdların, birhüceyrəli heyvanların və buğumayaqlıların törətdikləri qüsurların insan sağlamlığına təsiri ilə əlaqədar valeoloji biliklərin tədrisinin imkanları araşdırılır. Burada həmçinin parazit canlıların törətdiyi qüsurlara qarşı mübarizə ilə əlaqədar valeoloji biliklər verilir.

Açar sözlər: *pedaqoji valeologiya, bakteriya, valeoloji bilik, helmintozlar, birhüceyrəli heyvanlar, buğumayaqlılar.*

Резюме. Одним из главных условий здоровой, жизнерадостной и счастливой жизни человека является приобретение валеологических знаний. Всем людям, независимо от их профессии, необходимо приобретать валеологические знания в целях охраны своего здоровья. В статье рассматриваются возможности преподавания валеологических знаний о влиянии недостатков, вызываемых бактериями, грибами, паразитическими червями, одноклеточными животными и членистоногими, на здоровье человека в десятых классах в связи со школьной валеологией. Здесь также валеологические знания даются применительно к борьбе с дефектами, вызванными паразитическими организмами.

Ключевые слова: педагогическая валеология, бактерии, валеологические знания, гельминты, одноклеточные животные, членистоногие.

Summary. One of the main conditions for a healthy, cheerful and happy life of a person is to acquire valeological knowledge. It is necessary for all people, regardless of their profession, to acquire valeological knowledge in order to protect their health.

The article examines the possibilities of teaching valeological knowledge about the impact of defects caused by bacteria, fungi, parasitic worms, unicellular animals and arthropods on human health in the tenth grades in connection with school valeology. Here, valeological knowledge is also given in relation to the fight against defects caused by parasitic organisms.

Key words: pedagogical valeology, bacteria, valeological knowledge, helminths, unicellular animals, arthropods.

Müəllim valeoloji biliklərin öyrənilməsi məqsədilə şagirdlərə tədqiqat xarakterli tapşırıqların verilməsini və mövcud problemlərin həlli istiqamətində bacarıqların aşılmasını təmin etməlidir. Müəllim və şagirdlər pedaqoji valeologiya və məktəb valeologiyasına dair ədəbiyyatlardan və İKT-nin imkanlarından istifadə etməklə ən yeni biliklər haqqında məlumatlanırlar. Valeoloji biliklərin tədrisində şagirdlərə insan sağlamlığı ilə əlaqədar aktual mövzulara dair referatlar yazdırmaqla təlimin keyfiyyətini yüksəltmək mümkündür. Şagirdlərin valeoloji biliklərinin artırılmasında ekskursiyaların təşkil edilməsi, sinifdənkənar tədbirlərin həyata keçirilməsi, mövcud mövzu ilə əlaqədar faktların, statistik rəqəmlərin toplanması və s. tədbirlərin həyata keçirilməsinin əhəmiyyəti böyükdür.

Məktəb valeologiyasının tədris təşkili formaları və yolları ilə valeoloji biliklərin öyrədilməsi təlimin keyfiyyətinin yüksəldilməsinə səbəb olur. Valeoloji biliklərin şagirdlərə öyrədilməsi prosesi biologiyanın mövzuları üzrə ardıcıl həyata keçirilməlidir.

Biologiya fənninin tədrisi prosesinə insan sağlamlığına dair valeoloji biliklər daxil edilmişdir. Bu zaman şagirdlərin bilik və bacarıqlarına verilən tələblərdə sanitariya-gigiyenik və profilaktik tədbirlərin aparılmasına dair məsələlər nəzərə alınmışdır. Məktəbin on birinci siniflərində mövzu ilə əlaqədar şagirdlər aşağıdakı məsələləri bilməlidirlər.

Şagirdlər bakteriyaların, göbəkəklərin, parazit qurdların, birhüceyrəli heyvanların, buğumayaqlıların törətdiyi qüsurları və yaydığı xəstəlikləri, həmçinin onların qarşısını almaq üçün insan sağlamlığı ilə əlaqədar valeoloji bilikləri bilməlidirlər.

Şagirdlər bu xəstəliklərin törədilməsi yolları, bu parazitlərin yaşayış şəraiti, həyat tərzini, qidalanması, çoxalması haqqında biologiya dərslərində bilgilərə sahib olduqdan sonra, bu qüsurların qarşısının alınması üçün aparılacaq tədbirləri öyrənməlidirlər.

Bakteriyaların sağlamlığa təsiri ilə əlaqədar valeoloji biliklər. Biologiya dərslərində

bakteriya və onların törətdiyi xəstəliklərinə dair şagirdlərə aşağıdakı bilikləri tədris edərək onlardan mühafizə olunmaq məqsədi ilə valeoloji biliklər aşılmalıdır.

Bakteriyaların həyat tərzini, qidalanması, çoxalmasını törətdiyi xəstəliklərin yoluxma yollarının mükəmməl bilən müəllim və şagirdlər mövzu ilə əlaqədar valeoloji bilikləri daha asan mənimsəyirlər. Bakteriyalar qidalanmasına görə avtotroflara, heterotroflara və başqa canlılara bölünürlər. Parazit bakteriyalar bitki, heyvan və insan orqanizmlərinin orqanlarında həyat tərzini keçirərək yaşayırlar. Onlar sahiblərindən qida mənbəyi kimi istifadə edirlər. Bakteriyalar hazır üzvi maddələrlə qidalanırlar, eyni zamanda qorxulu xəstəlikləri törədirlər.

Bakteriyaların təbiətdə əhəmiyyəti və rolu olduqca böyükdür. Bitkilər atmosferdə və torpaqda olan molekulyar azotdan istifadə edə bilmirlər. Yalnız azot fikse edən bakteriyalar adı şəraitdə atmosfer azotundan istifadə edib, onun üzvi azotlu birləşmələrə çevirirlər.

Bakteriyaların bəziləri oksigenli mühitdə (aerob) digəri isə oksigensiz mühitdə (anaerob) yaşayırlar, Bakteriyaların yaratdıqları xəstəliklərin çoxu yayılmış infeksiya xəstəlikləridir. Bu xəstəliklərə – qrip, angina, faringit, tetanus, və rəm, difteriya, qarın yatalağı, brüsselyoz, veba və s. kimi xəstəliklər aiddir. Göründüyü kimi bakterial xəstəliklər insanda tənəffüs yolları və s. kimi orqanlarda müəyyən problemlər yaradır. Lakın uzun müddətli antisanitariya şəraitində, gigiyena qaydalarına əməl edilməyən zibilli və çirkli suyu olan yerlərdə bakteriyaların inkişafı üçün münbit şərait yaradır. Bəzi bakteriyalar ərzaq məhsullarını yararsız vəziyyətə salmaqla insan sağlamlığı üçün təhlükə yaradır.

Göbəkəklərin törətdikləri qüsurların insan sağlamlığına təsiri ilə əlaqədar valeoloji biliklər. Müəllim biologiya dərslərində şagirdlərdə göbəkəklər və onun insan orqanizmində törətdiyi qüsurlar haqqında bilikləri formalaşdırdığı zaman valeoloji biliklərdə eyni vaxtda aşılmalıdır.

Müəllim mövzu ilə əlaqədar göbələklərin həyat tərzi, qidalanma və xəstəlik törətmə yolları ilə əlaqədar şagirdlərdə bioloji bilikləri formalaşdırmalıdır. Göbəklər xlorofilsiz orqanizmlər olduğuna görə hazır üzvi maddələrlə qidalanaraq saprofit və parazit həyat tərzi keçirirlər.

Göbələklər yeməli, zəhərli və xəstəlik törətmə qabiliyyətinə malikdirlər. Ona görə də insanların göbəkləri tanımağı vacibdir. Göbələk insan orqanizminin hər yerində yaşayır. Onun qulaq, burun, göz, dırnaq və dərinin bəzi yerlərində parazitlik edirlər. İnsan və heyvanların orqanizmində parazit göbəklərinin müxtəlif xəstəlikləri törədirlər. Onlar əsasən yaz aylarında sürətlə çoxları və yayılırlar.

Yoluxucu göbəklər xəstəliyi insanlara xəstənin ayaqqabısından istifadə etdikdə, hovuz, hamam, sauna və idman salonlarına antisanitar vəziyyətdə olduqda keçir. Göbələklərin insanlarda törətdikləri xəstəliklərə keçəllik, göbələk xəstəliyi, dırnaq göbələyi və s. aiddir. Sağlamlığı qorumaq üçün ilk növbədə göbələk xəstəliklərinin yayılmasına səbəb olan amilləri aradan qaldırmaq lazımdır.

İnsanların normal həyat tərzi sürməsi və onların valeoloji sağlamlığını mühafizə etmək məqsədilə hər bir xəstəliyin törəməsinin qarşısının alınmasından ötrü müvafiq valeoloji biliklərin təbliğatı aparılmalıdır. Müəllim şagirdlərə göbələk xəstəliklərinin yayılmasını məhdudlaşdırması üçün sanitar-gigiyenik və profilaktiki tədbirlərlə yanaşı maarifləndirici tədbirlərdə aparmalıdır.

Parazit qurdlarla yoluxmanın sağlamlığa təsiri ilə əlaqədar valeoloji biliklər. Biologiya dərslərində müəllim parazit qurdların xəstəliklərinin törəməsinin və ya yayılmasının yollarını və bu qüsurların qarşısının alınması üçün aparılacaq tədbirləri şagirdlərə öyrətməlidir. Bağıracaq helmintozlarına yoluxmuş xəstələrin sayına görə dünyada xəstəliklər arasında üçüncü yer tutur. Helmintlərin insan orqanizminə zərərli təsirlərinin mexanizmi olduqca müxtəlifdir. Onlar allergiyaya səbəb olaraq orqanizmin yoluxucu xəstəliklərə qarşı müqavimət qabiliyyətini aşağı salır. Helmintlər praktiki olaraq insanın

bütün orqanlarında yaşaya bilir. Helmintlər qan damarları və toxumalara keçərək digər orqanlara miqrasiya edirlər. Parazit qurdların bəziləri insanda müəyyən xəstəliklər törədirlər, bu cür xəstəliklər helmintoz adlanır. Orqanizmi yoluxdurən parazit qurdlar bir sıra əlamətlərlə özlərini göstərirlər – ishal, qəbizlik, köpmə və s. göstərə bilirik. Bizquyruq insanda – enterebioz xəstəliyi törədir. Yaranan xəstəliklərin ağırlıq dərəcəsi orqanizmə düşən parazit sayından asılıdır. Helmintozların insan sağlamlığında yaratdığı problemlərdən qurtulmaq üçün qabaqçılıq profilaktik tədbirlərin aparılması vacibdir.

Müəllim mövzu ilə əlaqədar valeoloji bilikləri bioloji biliklərlə eyni vaxtda şagirdlərə ötürməli və onlarda profilaktiki tədbirlərin aparılması ilə əlaqədar bacarıqlar formalaşdırmalıdır. Müəllim helmintozların yayılmasının qarşısını almaqdan ötrü valeoloji biliklərə əsaslanmış sanitar-gigiyenik və profilaktiki tədbirlərin aparılması yollarını şagirdlərə öyrətməlidir. Helmintozların profilaktikasını üçün insanlar şəxsi gigiyenaya və qidalanma gigiyenasına riayət etməlidir.

İnsan sağlamlığının təmin edilməsi üçün müəllim parazit qurdlardan özünü mühafizə etmək məqsədilə şagirdlərə valeoloji bilikləri öyrətməlidir. Müəllim bu istiqamətdə əvvəl ədəbiyyatlardan və İKT imkanlarından istifadə etməklə şagirdlərin arasında maarifləndirici tədbirləri aparmalıdır.

Problemin aktuallığı. Məqalə valeologiyası ilə əlaqədar onuncu siniflərdə bakteriyaların, göbələklərin, parazit qurdların, birhüceyrəli heyvanların və buğumayaqlıların törətdikləri qüsurların insan sağlamlığına təsiri ilə əlaqədar ilk dəfə olaraq valeoloji biliklərin tədrisinin imkanları araşdırılmışdır.

Problemin elmi yenilikləri. Məqalədə məktəb valeologiyasının tədrisində göstərilən təşkili formaları və yolları ilə valeoloji biliklərin öyrədilməsi təlimin keyfiyyətini yüksəlməsinə səbəb olur. İlk dəfə olaraq məktəbin onuncu siniflərində valeoloji biliklərin biologiya ilə əlaqəli tədrisinin imkanları müəyyənləşdirilmişdir.

Problemin aktuallığı. Aparılmış tədqiqat işinin elmi və praktik nəticələrindən tədris prosesində dərslük, dərs vəsaitlərinin və proqramların tərbitində istifadə oluna bilər.

Ədəbiyyat

1. Sultanov, R.L. Valeoloji təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsində müəllimin pedaqoji ustalığının rolu // Gəncə Dövlət Universitetinin Elmi əsərləri. –Gəncə, 2021. № 3. –s. 41-46

2. Sultanov, R.L. Təhsilənlərin sağlamlığının qorunmasında və mühafizə edilməsində pədaqoji valeologiyanın imkanları // –Bakı: Bakı Qızlar Universitetinin Elmi əsərləri, –2020. № 3. -s. 178-181.
3. Sultanov, R.L. Ətraf mühitdə insan sağlamlığının qorunmasında valeoloji biliklərdən istifadənin imkan və yolları // Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri. – Bakı, 2021. № 1. -s. 258-260.

E-mail: R.Sultanov@bk.ru
Redaksiyaya daxil olub: 30.04.2024